

İTKAN AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

مجلة إتيقان للدراسات الأكاديمية

ITKAN JOURNAL FOR ACADEMIC RESEARCH

e-ISSN: 3062-0988

Cilt | المجلد | Volume: 2

Sayı | العدد | Issu: 2

Haziran | حزيران | June 2025

Arap Dilinde Carlo Alfonso Nallino'ya Göre "Edebiyat" Kavramı The Concept of Literature According to Carlo Alfonso Nallino in Arabic Language

Mahmut Çay

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı

Dr., Presidency of Religious Affairs

E-mail: mahmutcay28@gmail.com

ORCID: 0009-0008-4950-5305

Makale Bilgisi | معلومات المقالة | Article Information

Makale Türü نوع المقالة Article Types:	Araştırma Makalesi بحث Research Article
Geliş Tarihi تاريخ الإرسال Date Received:	21.01.2025
Kabul Tarihi تاريخ القبول Date Accepted:	06.03.2025
Yayın Tarihi تاريخ النشر Date Published:	30.06.2025
Yayın Sezonu فصل النشر Pub Date Season:	Haziran حزيران June

Atıf | كيفية الإحالة | Cite as

Çay, Mahmut. "Arap Dilinde Carlo Alfonso Nallino'ya Göre Edebiyat Kavramı". *İtkan Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/2 (Haziran 2025), 01- 18.

İntihal | الانتحال | Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

تم فحص هذه المقالة باستخدام برنامج iThenticate، ولم يتم اكتشاف أي انتحال.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan | التعهد الأخلاقي | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

يُعلن أنه تم الالتزام بالمبادئ العلمية والأخلاقية أثناء تنفيذ وكتابة هذه الدراسة، وأن جميع المصادر المستخدمة قد تم توثيقها بشكل صحيح.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mahmut Çay).

Yayıncı | الناشر | Published by

Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi | جامعة كهرمان مرعش الاستقلال | Kahramanmaraş İstiklal University

Lisans Bilgisi | الترخيص | License Information

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC 4.0) ile lisanslanmıştır.

هذا العمل مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي - الإحالة - غير تجاري 4.0 دولي (CC BY NC 4.0).

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC 4.0).

Arap Dilinde Carlo Alfonso Nallino'ya Göre "Edebiyat" Kavramı

Öz: Edebiyat, her ulusun ruhunu ve kültürünü yansıtan bir aynadır. Aslı Arapça olan edebiyat kavramı, ait olduğu toplum hakkında değer yargıları sunar. Her ülke, kendi edebiyatıyla kültürel varlığını korur. Ancak dünya edebiyatları içinde Arap edebiyatının yeri farklıdır. Zira Araplar; bilhassa câhiliye Arapları, edebiyatlarıyla beynelmilel bir şöhrete sahiplerdir. Bu bağlamda Arap edebiyatı tarihine ilişkin çalışmalar, Arap edebiyatçılarının yanı sıra, oryantalistler tarafından da yapılmıştır. Bunlar, birtakım dinî, siyasî ve akademik sebeplerden ötürü Ortadoğu bölgesine gitmişler ve Arapların dilini, dinlerini, edebiyat ve kültürlerini inceleyip Doğu hakkında değer yargıları üretmişlerdir. Bu oryantalistlerden biri de Carlo Alfonso Nallino'dur. Konusu "Arap Dilinde Carlo Alfonso Nallino'ya Göre Edebiyat Kavramı" olan çalışmada Nallino, edebiyat kavramına geniş bir yer vermiştir. Edebiyat kavramının günümüze kadar anlam kaymasına uğradığını aktaran Nallino, tarihsel gelişim içinde farklı kimliklere bürünen terimi, birtakım şiir ve nesir örnekleriyle değerlendirmiştir. Öne çıkan bazı bulgulara göre edebiyat kavramın, dönemsel farklılıklarda anlam sapmasına uğradığı görülmüştür. Nallino, Arap dilini, bozulmaya elverişli, yenilenmeye ve gelişime kabil canlı varlıklara benzetmiştir. En fazla değişime uğrayan kelimenin ise edeb kavramı olduğu kanaatini taşımıştır. Bunun sebebini ise, toplumların siyasî ve sosyal şartlarının değişmesiyle, sanat ve bilimdeki ilerlemeleri veya gerilemeleriyle ilişkilendirmiştir. Âdâb'ın, özellikle iki kök kelime olan de'b ve edeb kelimelerinin çoğulu olabileceğini söyleyen Nallino, iki kavramın da adet ve süreklilik anlamına gelebileceğini düşünmüştür. Tahlil yönteminin kullanıldığı çalışmada, Nallino'nun biyografisi ve İtalyan oryantalizm ekolü hakkında bir dizi bilgiler verilmiştir. "Tārīḥu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye" eserinden hareketle Arap edebiyatçılarının edeb kavramına yönelik değerlendirmeleri, Nallino'nun bu kavrama ilişkin anlamsal tutumu ve edeb kelimesini nasıl algıladığı akademik camianın dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belağatı, Nallino, Oryantalizm, Arap Edebiyatı, Şiir.

The Concept of Literature According to Carlo Alfonso Nallino in Arabic Language

Abstract: Literature serves as a mirror reflecting the soul and culture of every nation. The concept of literature (or adab in Arabic), rooted in the Arabic language, offers value judgments about the society from which it originates. Each nation preserves its cultural identity through its literary traditions. However, the place of Arabic literature within world literatures is unique. Arabs, especially the pre-Islamic Arabs, are internationally renowned for their literature. In this context, research on the historical development of Arabic literature has been undertaken by both Orientalists and Arab literary experts. These Orientalists, motivated by religious, political, and academic considerations, traveled to the Middle East to examine the Arabic language, religion, literature, and cultural traditions, subsequently formulating critical assessments of the Eastern world. Among these scholars, Carlo Alfonso Nallino holds a notable position. His study, titled "The Concept of Literature According to Carlo Alfonso Nallino in the Arabic Language", extensively explores Nallino's interpretation of the literary concept. Nallino asserted that the definition of literature has evolved over time, demonstrating historical transformations through examples of poetry and prose. Key findings reveal that the concept of literature has experienced semantic shifts across different periods. Furthermore, Nallino drew an analogy between the Arabic language and living organisms, suggesting that it is susceptible to both deterioration and renewal. He identified adab as the term undergoing the most significant transformation, attributing this evolution to fluctuations in political and social structures, as well as advancements or declines in artistic and scientific domains. Nallino further suggests that Âdâb may be the plural of two root words—de'b and adab—both implying notions of custom and continuity. This study, employing an analytical methodology, presents comprehensive information regarding Nallino's biography and the Italian school of Orientalism. Drawing from his work Tārīḥu'l-Âdâbi'l-'Arabiyya, the research examines the perspectives of Arabic literary scholars on adab, Nallino's semantic approach to the term, and his overall perception of its meaning, offering these insights for scholarly discourse within the academic community.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Nallino, Orientalism, Arabic Literature, Poetry.

Giriş

Carlo Alfonso Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye* adlı eserinin birinci bölümünde *el-edeb* kelimesinin anlamsal boyutunu ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bir oryantalist olan Nallino, ayrıca *edeb* kavrama yönelik diğer klasik yönelimleri; Arap edebiyatçılarının kavrama dair tariflerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Nallino ve söz konusu eseriyle ilgili yapılan çalışmalar araştırıldığında Türkiye'de Nallino'nun hayatının ve eserinin bağımsız olarak ele alındığı herhangi bir çalışmaya, yapılan alanyazın taraması neticesinde ulaşılamamıştır. Sadece Hacı Mohamad'ın (2024) yapmış olduğu "Alman ve İtalyan Oryantalizminde Arap Edebiyatı: Carl Brockelmann ve Carlo Alfonso Nallino Örneği" adlı doktora çalışması tespit edilmiştir. Bu çalışmada yazar, iki isim özelinde oryantalistin Arap edebiyatına etki ve katkılarını ele almış, her iki şahsın hayatlarını ve eserlerini incelemiştir.¹ Nallino'nun edebiyat kavramıyla ilgili görüş ve eleştirilerine geçmeden önce oryantalizme, İtalyan oryantalizmine ve Nallino'nun yaşam öyküsüne kısaca değinilecektir.

Esasen 19. yüzyılda kurumsallaşarak akademik bir disiplin halini alan oryantalizm, doğuyu inceleyen, talep eden her batılı bilim insanının çalışma alanına giren kültürel bir akımdır. Çünkü Arapçaya "الإستشراق / el-İstişrāk" olarak tercüme edilen oryantalizm, bu açıdan "Doğu'yu arzulayan", "Doğu'yu talep eden" manalarını haizdir. Her ne kadar klasik sözlük kitaplarında "إستشرق / isteşrağa" formunda geçmese de kökü "شرق / ş-r-k" olan kelime, *doğu*, *doğmak*, *batının zıddı* anlamında olup² üzerine "ا / elif", "س / sin" ve "ت / te" zait harflerinin eklenmesiyle bu anlam oluşmuştur.³ Bu doğrultuda batılı doğubilimciler, bazı siyasî, dinî ve bilimsel amaçlar gütmek suretiyle başta Orta Doğu olmak üzere uzak-yakın doğuyu arzularak incelemelerde bulunmuşlardır. Aralarında Mısır ve Lübnan gibi Arap kökenli oryantalistlerin de bulunduğu İngiliz, Fransız, Amerikan uyruklu batılı doğubilimciler,⁴ doğuda saha taraması yapıp, kendi hükümetlerinin yönlendirmesiyle doğunun sömürgeleştirilmesine yardım etmiş ve doğuyu işgal etme yollarına dair bilgiler sağlamışlardır. Ayrıca devlet erkânına, doğuya ve dolayısıyla İslâm'a dair belgeler tercüme ederek bu konuda onları bilgilendirmişlerdir.⁵ Öte yandan saha çalışmalarıyla misyonerlik faaliyetlerini yürüterek Müslümanların kalplerinde şüphe uyandırmak istemişlerdir. Öyle ki, İslâm mirasına, medeniyetine, bilim ve edebiyatına yönelik kuşkuya yer vermek niyetini her zaman saklı tutmuşlardır.⁶ Oryantalistlerin çabaları arasında tarafsız ve adil bilimsel araştırmalar da vardır. Kimi zaman kalemlerinden çıkan açıklamalar, eserlerinde korkusuzca yer almıştır. Bu bağlamda batıdaki karanlık ve cehalet perdelerini aralamışlar ve İslâm ile Kur'an'ın hakikati üzerindeki perdeyi kaldırmışlardır.⁷

¹ Fakat araştırmacı tarafından *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye* eserinde yer alan Birinci Bölüm (el-Bābu'l-Evvel) ile ilgili hiçbir malumat verilmediği görülmüştür. Ele alınan "Arap Dilinde Carlo Alfonso Nallino'ya Göre Edebiyat Kavramı" adlı çalışma ise bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca Nallino'nun *edeb* kavramıyla ilgili değerlendirmeleri, eleştirileri ve buradan çıkan neticeleri Arap dili literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bkz. Adnan Hacı Mohamad, *Alman Ve İtalyan Oryantalizminde Arap Edebiyatı: Carl Brockelmann Ve Carlo Alfonso Nallino Örneği*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).

² El-Ḥalīl b. 'Aḥmed el-Ferāhīdī, *Kitābu'l-'Ayn*, Tah. 'Abdulḥamīd el-Hidāvī, (Beyrūt: Dāru'l-'İlmiyye, 2003), 2/326; Ebu'l-Faḍl Cemāluddīn Muḥammed b. Mükerrēm İbn Menzūr, *Lisānu'l-'Arab*, (Beyrūt: Dāru İḥyā'it-Turāsī'l-'Arabī, 1999), 8/65; Ebū Bekr Muḥammed b. Şemsuddīn er-Rāzī, *Muḥtāru'ş-Şehāh*, (Dimesşk: Dāru'l-Feyḥā, 2010), 237; Arif Erkan, *el-Beyān*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012), 2/1429.

³ Aḥmed b. 'Ali b. Mes'ūd, *Muḥayyedu'ş-Şarf*, (İstanbul: Salih Bilici Kitabevi, ts.), 220.

⁴ Örneğin, İngiliz A. J. Arberry ve A. Geom, Fransız Baron Garra da Vaux, Amerikan John Maonard, Lübnanlı Ph. Hitti ve Mısırlı 'Azīz Suryāl 'Atiyye. Bk. Ḥassān Muştafa es-Sibā'ī, *el-İstişrāku ve'l-Musteşriḳūn Mā Lehum ve Mā 'Aleyhim*, (Ürdün: Dāru'l-Verrāk, ts.), 37-41.

⁵ 'Ali b. İbrāhīm en-Nemle, *el-İstişrāk Fi'l-Edebiyyāti'l-'Arabiyye*, (Riyād: Merkezu'l-Melik Fayşal Li'l-Buḥūşi ve'd-Dirāsāti'l-İslāmiyye, 1993), 38-39.

⁶ es-Sibā'ī, *el-İstişrāk ve'l-Musteşriḳūn Mā Lehum ve Mā 'Aleyhim*, 21.

⁷ Muḥammed Ḥesen Zemānī, *el-İstişrāk ve'd-Dirāsātu'l-İslāmiyye Lede'l-Ġarbiyyīn*, Çev. Muḥammed Nüruddīn 'Abdulmun'im, (Kāhira: el-Merkezu'l-Ḳavmī Li't-Terceme, 2010), 237.

İslâm'ın belli başlı kitaplarını Arapçadan Almanca, İspanyolca, İngilizce gibi batı dillerine tercüme etmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu Arapça elyazmaları kataloglarını inceleyip özümsemek,⁸ hadis ve tefsir kitaplarını irdelemek; Arap dilini öğrenip sözlükler geliştirmek⁹ için yoğun mesai harcamışlardır. En nihayetinde bu çalışmalarda iki eğilimin varlığından söz etmek mümkündür. Birincisi, İslâm'ı çarpıtmayı amaçlayan ve sömürgeci devletlerle ittifak halinde olan fanatik Hristiyan din adamlarının misyonerlik eğilimi olan önyargılı tavır; ikincisi, objektifliğe sahip, bu felsefenin ortaya çıkışının arkasında dürüst bilimsel saikin yattığına inanan ve oryantalizmi sadece akademik bir çaba addeden görüş. Her türlü iyi niyetten mahrum bırakılan bu kişiler, sayıları az da olsa adil bir yol tutmuşlardır.¹⁰ Zamanla Alman, Fransız, İtalyan, İngiliz, Rus, Macar, gibi ekoller, kolektif ve bireysel çalışmalar yürüterek kurumsallaşmışlardır. Bu kurumların temsilcileri, Arap-İslâm kültürüne, örf ve âdetlerine yönelik incelemelerde bulunmuş olsalar da özellikle Arapların diline ve edebiyatına dair yapmış oldukları çalışmalar kayda değerdir.¹¹ Örneğin, İtalyan oryantalistlerden Michele Amari (1806-1889) ve Carlo Alfonso Nallino (1872-1938)¹², Alman oryantalistlerden Theodor Nöldeke (1836-1930) ve Carl Brockelmann (1868-1956), Fransız oryantalistlerden Étienne Marc Quatremère (1782-1857) ve René Marie Joseph Basset (1855-1924), İngiliz oryantalistlerden Oxford Üniversitesi'nin ilk Arapça profesörü Edward Pococke (1604-1691)¹³, Macar oryantalistlerden Ignác Goldziher (1850-1921), Rus oryantalistlerden Ignaz Yulianovitch Kratchkovski (1883-1951) ve Avusturyalı oryantalistlerden Alfred von Kremer (1828-1889) modern anlamda Arap edebiyatı sahasında temayüz etmiş şahsiyetlerden bir kaçıdır.¹⁴ İtalyan ekolü temsilcileri de diğer ekollerin üyeleri gibi genel olarak din, kültür, arkeoloji, sanat, coğrafya vs. alanlarında; özel olarak da Arap dili ve edebiyatı sahasında önemli gayretler içine girmişlerdir. Şöyle ki, Yakın Doğu ile ilişkileri uzun bir geçmişe dayanan İtalya, Arap topluluklarıyla çeşitli ilişkiler kurup edebiyat alanında izler bırakan batılı ulusların en eski medeniyetidir. Uzun yıllar Yakın Doğu ile coğrafi bağlarını korumayı başaran, Arapça ve İslâm araştırmalarının beşiği İtalya, Vatikan'da Papaların teşvikiyle Arap kültürüne, özellikle Arapça el yazmalarına çok fazla önem vermiş bir ülkedir.¹⁵ Bu bağlamda Arap dilini öğrenen ve kendisini bu alana adayan ilk İtalyan kişinin, Gerardo da Cremona (1114-1187) olduğu bilinmektedir.¹⁶ Bu hal yüzyıllarca sürmüş ve en nihayetinde on dokuzuncu yüzyılda İtalya hükûmeti, doğu dilleri çalışmalarını organize edip bu görevi İtalyanların önde gelen oryantalistlerine tevdi etmeye başlamıştır. Bu araştırmacılar İtalyan üniversitelerinde İslâmî konulara ait pek çok çalışmalara imza atmışlar ve Arap edebiyatına ilgi duymuşlardır. Örneğin, 1076 yılında Bologna Üniversitesi akademisyenleri Arap bilimlerine önem vermiş onu, 1224 yılında Arap kültürüne önem veren Napoli üniversitesi, ardından Arap edebiyatıyla ilgilenen Siena üniversitesi, doğu dillerini inceleyen Floransa üniversitesi son olarak arkeoloji, Arap edebiyatı ve Sami diller konusunda çalışmalar yapan Roma üniversiteleri izlemiştir. Ayrıca

⁸ Bodleian Kütüphanesi'nde Leone Caetani'ye ait *Ğureru's-Seyr* el yazması. Bkz. Necib el-'Akikî, *el-Musteşriķûn*, 1/372; Vatikan'da J.S. Assemani'ye ait *Biblioteca Orientalis Clementino-Vaticane* 4 ciltlik el yazmaları katalogu. Bk. 'Abdurrahmân Bedevî, *Mevsû'atu'l-Musteşriķîn*, (Beyrüt: Dâru'l-'İlmi Li'l-Melâyîn, 1993), 349.

⁹ Antonius Giggeius'un 4 ciltlik *Thesaurus Arabicae Quem Antonius Giggeius Mediolanensis* adlı sözlüğü. Bk. Bedevî, *Mevsû'atu'l-Musteşriķîn*, 177.

¹⁰ es-Sibâ'î, *el-İstişrâku ve'l-Musteşriķûn Mâ Lehüm ve Mâ 'Aleyhim*, 31-32; Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/428-437.

¹¹ Muḥammed 'Ali Serâib, *el-Ḳur'ânu'l-Kerîm Fi'd-Dirâsâti'l-İstişrâkiyye*, (İrâk: el-'Atabetu'l-Abbâsiyyetu'l-Muḳaddese, 2021), 81-138.

¹² Necib el-'Akikî, *el-Musteşriķûn*, (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1964), 1/372-377.

¹³ Raşâ' 'Abdullâh el-Ḥatîb, *el-Edebu'l-Endelusî Fi'd-Dirâsâti'l-İstişrâkiyyeti'l-Birütâniyye*, (Ürdün: el-Câmi'atu'l-Urduniyye, 2009, Doktora Tezi), 27.

¹⁴ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-1: Cahiliye Dönemi*, (Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 2014), 15.

¹⁵ Muştafâ Ferac el-'Ammârî, "el-Musteşriķüne'l-İtâliyyün ve'l-Meḥtütât", *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-Esmeriyye*, 32/2 (2019), 282.

¹⁶ Serâib, *el-Ḳur'ânu'l-Kerîm Fi'd-Dirâsâti'l-İstişrâkiyye*, 82.

Roma'da, Roma Üniversitesi Sanat Fakültesi'ne bağlı Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde Sami dilleri, Mısır eski eserleri, Arap Dili ve Edebiyatı ve İslami ilimler bölümünde Arapça, Farsça ve Türkçe öğretimi için dersler verilmiştir. Sonraları ise Nallino'nun özel girişimleriyle kurulan "Oriente Moderno" adında aylık yayın organı ikame edilmiştir. Bu yayın organı, Doğu insanına yönelik pek bilgi sahibi olmayan İtalya'daki entelektüellere, doğru bilgilerin ve haberlerin bilimsel ve ahlaki açıdan aktarılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla "Oriente Moderno", İslâm dünyasının tarihini incelemek, toplumun etnik kökenini, kültürünün çeşitliliğini ve siyasetindeki gelişmelerini sunmakla ünlü bir dergi olarak yayım hayatını sürdürmüştür.¹⁷

1. Hayatı ve Eserleri

Carlo Alfonso Nallino, 16 Şubat 1872'de Torino'da, Lombardiyalı¹⁸ bir annenin, Piyemonteli¹⁹ bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası ünlü bir kimya profesörüdür. Oğlunun doğumundan kısa bir süre sonra İtalya'nın Udine şehrine taşınmıştır.²⁰ Nallino, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamlayarak çok başarılı bir profil çizmiştir. Sürekli olarak, Udine belediyesinin kütüphanesinde Arap edebiyatıyla ilgili araştırmalar yapmıştır. Babası onun bu dili öğrenme konusundaki tutkusunu görünce ona sentaks ve morfoloji ile ilgili kitaplar temin etmiştir.²¹ Nallino, henüz üniversiteye girmemiş olmasına rağmen Arap dilinde önemli bir yol kat etmiştir. O, Sami dillerinden sadece Arapçayı öğrenmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Süryani ve İbrani dillerini de öğrenme fırsatı yakalamıştır.²² Carlo Alfonso Nallino, Torino'da okurken 1893'te sanat doktoru ünvanını almıştır. Torino Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça, Süryanice ve Türkçe kaleme alınan kitapların listesini hazırlamıştır.²³ 1893 yılında Milano Gözlemevi'nden Arapça el yazmalarını incelemek üzere İspanya Escorial Kütüphanesi'ne gönderilmiştir. Aynı yıl içinde İtalyan hükûmeti onu inceleme yapmak üzere altı aylığına Kâhire'ye göndermiştir. Akademik kariyerine 1894'te Napoli Üniversitesi'nde başlamış ve burada Doğu Enstitüsü'ne Arap dili öğretmeni, ardından da yardımcı doçent olarak atanmıştır.²⁴ 1913 yılında Palermo Kraliyet Üniversitesi'ne önce yardımcı doçent, ardından da Arap dili profesörü olarak tayin edilmiştir. Burada Michele Amari için armağan sadedinde "Centenario dalla nascita di Michele Amari" adında iki ciltlik bir kitabın yayımlanmasını sağlamıştır.²⁵ Eski Mısır Üniversitesi'nde okumak için Mısır'a giden Nallino, burada 1909 - 1912 yılları arasında üç yıl incelemelerde bulunmuş ve bu zaman diliminde Tâhâ Hüseyin'in (1889-1973) de aralarında bulunduğu Kadim Mısır Üniversitesi öğrencilerine Arap astronomisi ve Arap edebiyatı tarihi dersleri vermiştir.²⁶ Ancak İtalya'nın 1911 yılında Libya'ya saldırması

¹⁷ el-'Aqîkî, *el-Musteşriqûn*, 1:347.

¹⁸ Lombardiya, Kuzey Batı İtalya'da yer alan Po nehri vadisi ile Alpler arasındaki bir mntıkadır.

¹⁹ Piyemonte, İtalya'nın yirmi bölgesinden biridir.

²⁰ Bedevî, *Mevsû'atu'l-Musteşriqîn*, 583; Hayruddîn Maḥmūd b. Muḥammed ez-Ziriklî, *el-'Alām: Kāmūsu Terācim*, (Beyrūt: Dāru'l-'İlm Li'l-Melāyîn, 2002), 5/213; Aḥmed, İsmailovic, *Felsefetu'l-İstişrāk: Eşeruhā Fi'l-Edebi'l-'Arabīyyi'l-Mu'āşır*, (Kâhira: Dāru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 321-325; el-'Aqîkî, *el-Musteşriqûn*, 1/347-350; Serāib, *el-Ḳur'ānu'l-Kerîm Fi'd-Dirāsāti'l-İştîşrākiyye*, 85-87.

²¹ Bedevî, *Mevsû'atu'l-Musteşriqîn*, 583.

²² Serāib, *el-Ḳur'ānu'l-Kerîm Fi'd-Dirāsāti'l-İştîşrākiyye*, 85-86; Bedevî, *Mevsû'atu'l-Musteşriqîn*, 584.

²³ Mahmut H. Şakiroğlu, "Carlo Alfonso Nallino", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/349.

²⁴ Şakiroğlu, "Carlo Alfonso Nallino", *DİA*, 32/349.

²⁵ Şakiroğlu, "Carlo Alfonso Nallino", *DİA*, 32/349.

²⁶ Serāib, *el-Ḳur'ānu'l-Kerîm Fi'd-Dirāsāti'l-İştîşrākiyye*, 86; Yūsuf İlyān Serkîs, *Mu'cemetu'l-Meṭbū'āti'l-'Arabīyye ve'l-Mu'arrabe*, (Kâhira: Maṭba'atu Terkîs, 1928), 1870; 'Abbās Kâsım 'Atiyye el-Meryānî, *el-İstişrākü'l-İlālî Fi's-Sireti'n-Nebeviyyi's-Şerîfe*, ('Irāk: Dāru'r-Resūli'l-'Azam, 2022), 48; Muḥammed Şefîk el-Ğurbāl, *el-Mevsû'atu'l-'Arabīyyetu'l-Muyessere*, (Kâhira: Dāru's-Şe'b, 1965), 1947; Bedevî, *Mevsû'atu'l-Musteşriqîn*, 584; ez-Ziriklî, *el-'Alām*, 5/213; İsmailovic, *Felsefetu'l-İstişrāk: Eşeruhā Fi'l-Edebi'l-'Arabīyyi'l-Mu'āşır*, 321-325; el-'Aqîkî, *el-Musteşriqûn*, 1/347-350.

sonucu Nallino, derslere bir süre devam edememiştir.²⁷ Yaptığı birçok seyahat ona geniş bir deneyim kazandırmıştır. İtalya ile Türkiye arasında çıkan savaştan sonra hükûmeti onu, 1912'nin sonlarında Türk resmi ve siyasi evraklarını düzenlemek ve bir tercüme bürosu kurmakla görevlendirmiştir.²⁸ Nallino, 1921'de Roma Üniversitesi Doğu Enstitüsü Müdürlüğüne getirilmiş vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Enstitüyü yönetirken "Modern Orient Dergisi"ni kurmuş ve Roma Bilim Akademisi başkanı adına İtalyan Ansiklopedisi'nin Doğu Bölümü'nün yönetimiyle görevlendirilmiştir.²⁹ Ayrıca Şam Bilimsel Akademisi'ne üye olarak çalışmalarını sürdürmüştür.³⁰ 6 Ekim 1933'te Arap Dili Akademisi'ne atanmış hükûmet kararnamesiyle Akademi'nin kurucu üyeleri olarak atanan yirmi kişi arasında yer alan beş oryantalistten biri olarak çalışmalarını sürdürmüştür.³¹ 25 Temmuz 1938 yılında bir kalp krizi sonucu Roma'da vefat eden Nallino, arkasında, Arap edebiyatı ve kültürüne, Arap lehçesine dair kitaplar; ayrıca makale, nekroloji ve kitap tanıtım yazısının yanı sıra, başta *Enciclopedia Italiana* ve *The Encyclopaedia of Islam* olmak üzere birden çok ansiklopedi maddesi bırakmıştır.³²

2. Tārīḥu'l-Ādābi'l-ʿArabiyye Adlı Eseri

"Tārīḥu'l-Ādābi'l-ʿArabiyye" adlı eser³³, Nallino'nun, 1910-1911 eğitim-öğretim yıllarında Kadim Mısır Üniversitesi'nde (şuan ki Kâhire Üniversitesi) Arapça olarak sunduğu, ölümünden sonra kızı Maria Nallino (1908-1974) tarafından bir araya getirilip 1948'de İtalyancaya çevrilen eserdir. 1950'de Fransızcaya da çevrilmiştir. Carlo Nallino'nun kızı Maria Nallino, babasının Mısır Üniversitesi'nde öğrencilere verdiği derslerin orijinal nüshasını Tāhā Hüseyn'e göstermiş ardından Tāhā, bu eseri Dāru'l-Meʿārif yayın evinde yayımlamak istemiştir. Eserin yayımlanmasını sağlayan Tāhā, esere bir de uzun bir mukaddime yazmış ve burada hem Nallino'ya hem de kitaba övgü dolu sözlerde bulunmuştur. Kitabı, "Arap edebiyatı tarihi kitaplarını her zaman aklımla okurdum, ancak bu kitabı hem aklımla hem aşkla hem de duygularımla okudum" şeklinde takdir eden Tāhā, zihinsel hayatına yön veren Nallino için ise şu sözlere yer vermiştir:

"Düşünsel hayatımı iki büyük hocaya borçluyum: günün başında derslerine devam ettiğim Seyyid ʿAli el-Merşafî (1815-1890) ve günün sonunda derslerine katıldığım Carlo Alfonso Nallino. Birincisi, klasik edebiyat metinlerini nasıl okuyacağımı, nasıl anlayacağımı, ruhumda nasıl canlandıracağımı ve nasıl öykündüreceğimi öğretti; ikincisi ise, söz konusu

---

²⁷ İbrāhīm Muḥammed Maṣṣūr, "Menāhicu't-Te'riḥ Li'l-Edebi'l-ʿArabī Fi'l-ʿAşri'l-Ḥadīṣ", *Mecelletu Kulliyeti'l-Ādāb*, 14/1 (2001), 482.

²⁸ Bedevî, *Mevsū'atu'l-Musteşriḳîn*, 586.

²⁹ Serkīs, *Mu'cemetu'l-Meḥbū'āti'l-ʿArabiyye ve'l-Mu'arrabe*, 1870; el-Ġurbāl, *el-Mevsū'atu'l-ʿArabiyyetu'l-Muyessere*, 1947; Bedevî, *Mevsū'atu'l-Musteşriḳîn*, 584; İsmailovic, *Felsefetu'l-İstişrāk: Eşeruhā Fi'l-Edebi'l-ʿArabiyyi'l-Mu'āşır*, 321-325; el-ʿAḳīkī, *el-Musteşriḳūn*, 1/347-350; Serāib, *el-Ḳur'ānu'l-Kerīm Fi'd-Dirāsāti'l-İstişrākiyye*, 87.

³⁰ İsmā'īl ʿAli Muḥammed, *el-İstişrāku Beyne'l-heḳīkati ve't-Tedlil*, (Kâhira: Dāru'l-Kelime, 2012), 113.

³¹ Serkīs, *Mu'cemetu'l-Meḥbū'āti'l-ʿArabiyye ve'l-Mu'arrabe*, 1870; el-ʿAḳīkī, *el-Musteşriḳūn*, 1/347-350; Bedevî, *Mevsū'atu'l-Musteşriḳîn*, 584.

³² Hayatı ve eserleri için ayrıca bkz. Şakiroğlu, "Carlo Alfonso Nallino", *DİA*, 32/349.

³³ Nallino eserini dört bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde edebiyat kavramı, edebiyat tarihi kavramı gibi girizgâh niteliğinde olan bilgilere yer vermiştir. İkinci bölümde, cahiliye dönemini ele almış ve burada bedevilerin şiirlerine, putperest şairlerin Gassân ve Hîre kralları için yazdıkları şiirlere, Hristiyan şairlerin şiirlerine, şehirli şairlerin şiirlerine; cāhiliye nesrine ve Kur'ân'la ilgili meselelere değinmiştir. Üçüncü bölümü Sadru'l-İslâm'a ve Raşit Halifelere ayırmıştır. Bu bölümde Nallino, Hz. Muhammed'i metheden şiirlere, Müşrik şairlere, Müslüman olup fakat dini hassasiyet göstermeyen şairlere, fetih şiirlerine, Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen Dîvan'a ve bu dönemdeki nesir sanatına değinmiştir. Dördüncü bölümde Emevîler dönemini aktarmıştır. Burada Hicaz'ı metheden şiirlere, aşk şiirlerine, cāhiliye üslubunu izleyen şairlere, recez şiirlere, savaş, siyasi ve dini şiirlere, kıssalara ve mersiyelere yer vermiştir.

metinlerde gerçekleri nasıl çıkaracağımı, metinler arasındaki farklılıkları nasıl uzlaştıracığımı ve bunları nasıl formüle edeceğimi öğretti."³⁴

Ayrıca Tāhā Hüseyin'in, Nallino'nun metodundan açık bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Tāhā, *Fi'l-Edebi'l-Cāhilī* adlı eserinde onun, başta Mısır olmak üzere Arap âleminde fikrî ve edebî hayata etki eden yeni görüşlerini sunmuştur.³⁵ Zaten bu konuda Mısırlı tiyatro eleştirmeni Fuād Devvāra (1928-1996) ile yapmış olduğu bir röportajda kendisine yönelttiği "oryantalistlerden ne kadar etkilendiniz, böyle geniş bir kültüre sahip olmanızda en çok pay sahibi olan oryantalistler kimlerdir?" sorularına Tāhā şöyle cevap vermiştir: "Özellikle İtalyan oryantalistler ki başlarında Nallino gelmektedir, beni aşırı derecede etkilemişlerdir. Bu doğru, fakat onların görüşlerinden değil, bilakis araştırma metodolojilerinden etkilendim..."³⁶

Nallino, eserini altı bölüme ayırmıştır: Cāhiliyye Dönemi, Şadru'l-İslām Dönemi, Birinci 'Abbāsi Dönemi, İkinci 'Abbāsi Dönemi, 'Asru'l-İnhiṭāṭ (Çöküş Asrı) ve Son Kalkınma Dönemi.³⁷ Eserinde edebiyat kavramını izah ederken birtakım lügat, şiir, nesir vs. klasik eserlere müracaat etmiştir. Örneğin, İbni Manzūr'un (630-711/1232-1311) *Lisānu'l-'Arab*'ı, el-Muḳrī'nin (?-770/1368?) *el-Mişbāhu'l-Munīr*'i, Ebū Zeyd el-Enṣārī'nin (119-737/215-830) *en-Nevādir Fi'l-Luġa*'sı, Ebū Maṣṣūr el-Ezherī'nin (282-895/370-980) *Tehzību'l-Luġa*'sı, el-Curcānī'nin (470-1340/816-1413) *et-Te'rīfāt*'ı ve ez-Zebīdī'nin (1145-1732/1205-1791) *Tācu'l-'Arūs*'u, açıklamalarına ışık tutan eserler arasındadır.³⁸

Ayrıca Lebīd b. Rebī'a (550?-660?), Tarafa b. el-'Abd (?-564?), Mütelemmis (ö. 569?), kimi Fezzāriyyūn³⁹ şairlerinden bazı beyitler, kadın şair Ümmü's-Şevāb (ö. 260/874), Nābiġa b. Şeybānī (ö. 125/743), Muḳātil b. Mes'ūd el-'Abdī (ö. 105/737), Ebū 'Atā' es-Sindī (658-1260/709-1309), İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908) ve Buhterī (ö. 284/897) gibi şairler, Nallino'nun şiirlerinden faydalandığı şairler arasındadır.⁴⁰ Bu şairler arasında, tekrara sebebiyet vermemek adına sadece Nallino'nun görüşünü net yansıtan şiirler verilmiştir.

Yine 'Abdulkādir el-Baġdadī'nin (ö. 429/1037?) *Hizānetu'l-Edeb*'i, 'Abdullāh İbni Muḳaffa'nın (ö. 142/759) Arapçaya tercüme ettiği *Kelile ve Dimne* ile *el-Edebu's-Şegīr*'i, Buḫārī'nin (194-810/256-870) *Kitābu'l-Edeb*'i, Ebū Temmām'ın (190-806/231-846) *Hamāse*'si, İbnu'l-Mu'tez'in *Kitābu'l-Edeb*'i, İhvānu's-Şafā'nın *Risaleler*'i, İbni Kuteybe'nin (213-828/276-889) *Edebu'l-Kātib*'i, İbnu 'Abdirabbih'in (246-860-328-940) *el-İkdu'l-Ferīd*'i, Ġazālī'nin (450-1058/505-1111) *İhyā*'sı, İbni Ḥaldūn'un (732-1332/808-1406) *Muḳaddime*'si, el-İşfehānī'nin (284-897/356-967) *el-Eġānī*'si, Ebu't-Ṭayyib İshāḳ el-Veşşāh'ın (ö. 325-936) *Kitābu'l-Muvaşşā*'sı, Mes'ūdī'nin (280-893/345-956) *Murūcu'z-Zehib*'i, Cāḫız'ın (150?-767/255-869) *el-Beyān*'ı, Ebū İshāḳ el-Ḥuṣrī'nin (ö. 413-1022) *Zehru'l-Ādāb ve Semeru'l-Elbāb*'ı, Ḥamevī'nin (574?-1178/626-1229) *İrşādu'l-Erīb İlā Me'rifeti'l-Edīb*'i Nallino'nun müracaat ettiği kaynaklar arasındadır.⁴¹

Nallino'nun, irticalî olarak öğrencilere ders anlatırken sayıca fazla olan böyle önemli eserlere değinmesi, onun Arapça ilimlerinde yetkinliğini gözler önüne sermekte ve engin bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

³⁴ Carlo Alfonso Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye Mine'l-Cāhiliyyeti Hettā 'Aşri Benī Umeyye*, (Mısır: Dāru'l-Me'ārif, 1954), 3.

³⁵ Örneğin, Tāhā Hüseyin, Mısır Üniversitesi'nde yeni metotlar ihdas eden başta Nallino olmak üzere ondan sonra gelen oryantalistlerin, "konulara eleştirel yaklaşım" gibi yöntemlerini benimsemiştir. Bk. Tāhā Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Cāhilī*, (Kāhira: Müessesetu Hidāvī, 2012), 9. Yine Tāhā, edebiyat tarihi konusunda tek çarenin, oryantalistlerin yöntemlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Bk. Maṣṣūr, *Menāhucu't-Te'rīḫ Li'l-Edebi'l-'Arabī Fi'l-'Aşri'l-Ḥadīṣ*, 471.

³⁶ Fuād Devvāra, *'Aşeratu Udebā' Yeteheddesūn*, (Mısır: Meṭābi'l-Hey'eti'l-Mışriyyeti'l-'Amme Li'l-Kuttāb, 1996), 18-20.

³⁷ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 43-46.

³⁸ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 11-35.

³⁹ İslām öncesi Zubyan kabilesi şairleri.

⁴⁰ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 11-35.

⁴¹ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 11-35.

3. Arap Dilinde Edebiyat Kavramına Kısa Bir Bakış

İçinde bulunduğumuz çağda edebiyat kelimesi, estetik boyutu olan, mükemmel nesir ve şiir metinleri içeren, ayrıca okuyucunun kalbini etkileyip duygularını harekete geçiren yazınsal sanatlar bütünüdür.⁴² Tabii bu kavram, klasik Arap-İslam kültüründen günümüze kadarki süreçte anlamsal yönden kimlik değiştirerek çağlar boyunca gelişim kaydetmiş ve farklı birçok anlamlar kazanmıştır. Fiil çatısı "أ-د-ب / e-d-b" olan *edeb* ve *edīb* terimleri, çoğu klasik sözlükbilimcilerin eserlerinde aşağı yukarı أَدَبٌ يُأَدَّبُ أَدَبًا مَأْدَبَةٌ مَأْدَبَةٌ تَأْدَبُ şeklinde arz edilmiş ve *edeb* ifadesi tanımlanırken şöyle bir ortak paydada buluştukları görülmüştür:

"Edebiyat, insanlara karşı davranış tarzı olup gelenekler, davranışlar, zarafet ve görgü kuralları olarak adlandırılmaktadır. Bir de her türlü hataya karşı nelere dikkat edilmesi gerektiğini bilmektir. Edebiyatçıya gelince, insanları övgüye değer şeylere alıştıran, kötülüklerden men eden kişi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca görgü kurallarının temeli kabul edilen edebiyat kavramı, yemeye ve içmeye davet anlamına da gelmektedir."⁴³

Mesela, uzak-yakın dönem âlimlerinden edebiyata dair birtakım tanımlar yapılmıştır. Örneğin, İbn Haldūn, edebiyata şöyle bir tanım getirmiştir: "Bu ilmin, Arapların üslup ve bakış açılarına dayalı şiir ve nesir sanatlarına ait bir hünerdir. Dilcilerin *edeb* kavramından kastı, edebiyatın meyvesidir."⁴⁴ Yakın dönem âlimlerinden de tarifler yapılmıştır. Söz gelimi Şevkī Dayf (1910-205) edebiyatı, ulusların hayattaki yaşamlarıyla ilişkilendirmiş ve şöyle bir tanım yapmıştır: "Esasen edebiyat, halkının yaşamını yansıtan parlak ve saf bir aynadır..."⁴⁵ Arap dilinde dönemselsel olarak farklılık arz eden *edeb* kavramının anlamı, daha net anlaşılması ve Nallino'nun kavrama, farklı anlamlar yüklediği göz önünde bulundurularak karşılaştırma yapılması için bir alt başlıkta da değerlendirilmiştir. Böylece konunun anlaşılmasında daha yararlı olacaktır.

4. Nallino'ya Göre Edebiyat Kavramı

Edebiyat kavramına yönelik ortak ve net bir tanımın yapılamayacağı ve bunun zor bir iş olduğu görülmektedir. Zaten Nallino da konuşmasının başlarında bu konuya değinmiş ancak o, öncelikle bir bilim dalını açıklamayı üstlenen araştırmacının, o bilim dalının tanımını, ayrıca o tanıma ilişkin konularını belirlemesi gerektiğini araştırmacıya şart koşturmuştur.⁴⁶ Bu nedenle "Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye" adlı eserine önce edebiyat kavramının tanımıyla başlamış sonra edebiyatçı üzerinde durmuş ve daha sonra da Arap Edebiyatı Tarihi ile ilgili malumatlar vermiştir. Nallino, tüm dillerde olduğu gibi Arap dilini, bozulmaya elverişli, yenilenmeye ve gelişime kabil canlı varlıklara benzetmiştir. Arapça kelimeler arasında en çok değişime uğrayan kelimenin ise *edeb* kavramı olduğu kanaatini taşımıştır. Buna sebep olan anlam kaymasını ise, toplumların siyasî ve sosyal şartlarının değişmesiyle, sanat ve bilimdeki ilerlemeleri veya gerilemeleriyle ilişkilendirmiştir. Hatta bu konuda daha da ileri giderek şunları söylemiştir: Cāhiliye veya İslâm'ın ilk yüzyılında yaşamış Araplardan biri dirilse ve bu kavramın şuan ki sanatsal adını/anlamını duyacak olsa, konunun gerçekliği hakkında hiçbir şey anlayamaz.⁴⁷

⁴² Daha fazla bilgi için Bkz. M. Orhan Okay, "Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/395-397.

⁴³ 'Ali b. Muḥammed es-Seyyid eş-Şerīf el-Curcānī, *Kitābu't-Te'rīfāt*, Tah. İbrāhīm el-Ebyārī, (Beyrūt: Dāru'r-Reyyān Li't-Turās, H. 1403), 29; İbnu Menzūr, *Lisānu'l-'Arab*, 1/93-94; Aḥmed b. Muḥammed el-Muḥrī, *el-Miṣbāhu'l-Munīr*, Tah. 'Abdul'azīm eş-Şenāvī, (Kāhira: Dāru'l-Me'ārif, 1977), 1/9; İbrāhīm Muṣṭafā vd., *el-Mu'cemu'l-Vesī*, (Mısır: Mektebetu's-Şurūki'd-Devliyye, 2003), 9-10; er-Rāzī, *Muḥtāru's-Şeḫāh*, (Dimeşk: Dāru'l-Feyhā, 2010), 23.

⁴⁴ Ebū Zeyd Veliyyuddīn İbn Haldūn, *Muḥaddime*, Tah. 'Abdullāh Muḥammed ed-Dervīş, (Dimeşk: Dāru'l-Belhī, 2004), 2/376.

⁴⁵ Şevkī Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-Mu'āşır Fī Mısır*, 11.

⁴⁶ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 11.

⁴⁷ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 11.

Dolayısıyla Nallino'nun bu açıklamalarından *edeb* teriminin anlamsal yönden zor bir mesele olduğu anlaşılmaktadır.

Nallino, bu bilgilerden sonra edebiyat kavramının tanımıyla ilgili bazı Arap dilbilimcilerinin şimdiye kadar bu konuyu incelerken benimsedikleri yaklaşımlara eleştirel bir bakış açısıyla örtülü bir tenkitte de bulunmuştur. Ona göre edebiyatın ne yeterli bir tanımı ne de tam bir açıklaması vardır. Dolayısıyla söz konusu bu kişiler, *edeb* gibi kavramları deyim yerindeyse kale almamışlardır. Nallino, bu konuda bir gerekçe de ileri sürerek şöyle bir kanaat oluşturmuştur:

"Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Zira Arap dilbilimcileri, yabancı kelimelere tutkuyla bağlı olduklarından ve onlara gereğinden fazla ehemmiyet verdiklerinden, sanki bahsetmekte özgür değillermiş gibi alışıla gelmiş kelimelerin tanımına hâkim olmayı çoğu zaman ihmal etmişlerdir. Mesela, kadim ve yaygın olan en önemli Arapça sözlük sahibi İbn Manzûr, "harf" kelimesini ele alırken onun, kelime olduğuna dair bilgi vermeyip ihmal etmektedir."⁴⁸

Nallino burada şunu izah etmek istemiş olabilir: bu tür bilgiler, her ne kadar dilcilere, edebiyatçılara ve sözlükbilimcilere basit ve anlaşılır görülse de Nallino, Arap dilcilerin ve edebiyatçıların kendilerince böyle şeyleri umursamadıklarından, dolayısıyla eserlerine almayıp ihmal ettiklerinden yakınmaktadır. Sözlerindeki *alışıla gelmiş kelimelerden* kastı, muhtemelen *edeb* gibi, sözde onlara göre tanımı basit görünen kelimelerdir.

Nallino yaptığı eleştirel tahlilden sonra, (*edeb* kavramına dair tanımlamalar farklı da olsa) çoğu Arap dilcilerin, üzerinde ittifak ettikleri kapsamlı edebiyatın tarifini, الأَدَبُ الظَّرْفُ "Edebiyat, zarafet ve görgü kurallarıdır." şeklinde açıklamakla yetindiklerini aktarmıştır. Ayrıca birçok sözlük yazarından nakiller serdeden Nallino, *Tācu'l- 'Arūs*'ta yer alan ve Ebū 'Abdullāh Muhammed İbnu't-Ṭayyib el-Fāsī adlı şahsın, "üstadımız" dediği hocasından *edeb* kavramına dair, "edebiyat, onu icra edeni, rezil şeylerden koruyan bir hünerdir. Edebin aslı (bir şeye; yemeğe) davettir" şeklinde bir tanım aktardığını ifade etmiştir.⁴⁹ Dolayısıyla Nallino'nun sözlerinden, edebiyata dair herhangi bir tanımlama yapmanın olağan olmadığı ve *edeb* kavramına tanımlayıcı bir yaklaşımla başlamanın zor olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kelimenin ortak kullanımlarının ve çoklu anlamlarıyla ele almanın zorluğu, edebiyatın nasıl kapalı bir dünya oluşturduğunu göstermektedir. Nallino, yapılan açıklamaların uzunluğu itibarıyla⁵⁰ *edeb* kavramının, net ve açık olmadığını ve edebiyattan nasıl çok sayıda anlamlar çıktığı sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamlar arasında belki de ilk bakışta hiçbir ilişki görülemeyeceğini vurgulayarak *edeb* kavramının anlamını açıklığa kavuşturmak için şiir ve nesir yazılarından önemli deliller getirmenin zaruretine vurgu yapmıştır.⁵¹

Nallino, çalışmasına "edebiyat" sözcüğünün "la letteratura" ile hangi yollarla örtüştüğünü belirlemeyi hedefleyerek başlamaktadır. Edebiyat kavramına dair anlamsal yaklaşımları, cahiliye dönemi hariç daha çok yüzyıl eksenli tarihsel aşamalara ayırmıştır. Esasen Nallino, bu aşamaları sıralı olarak aktarmayı hedeflemiş ancak bazen Şadru'l-İslām veya hicrî 3. asır dönemlerine ait veriler sunduktan sonra belki de konuşmasının akışını göz önüne alarak tekrar cahiliye dönemine temas etmeyi elzem görmüştür. Ayrıca bazı yüzyılda anlamsal olarak ele aldığı edebiyat kavramını uzun uzadıya aktarmış, bazen de diğer yüzyıllarda bu konunun üzerinden çok kısa bir şekilde geçmiştir. Farklı dönemler arasında gidip gelmesine neden olan bu durum ise, çalışmanın üç ana başlık altında mütalaa edilmesini zorunlu kılmıştır.

⁴⁸ Kelime üçtür: isim, fiil ve harf. Bk. Behāuddīn İbnu 'Akīl, *Şerhu İbni 'Akīl*, (Beyrūt: Dāru't-Ṭalāi', 2017), 1/20; İbn Manzûr, harf kelimesinin, sadece Arap hecelerinden biri olduğuna dikkat çekmiş ve harfın, ismi isme; fiili fiile bağlayan bir edat olduğunu söylemiştir. Fakat o, "harf, kelimenin üç türünden biridir" gibi bir bilgi vermemiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisānu'l- 'Arab*, 3/127; Nallino, *Tārīhu'l- 'Ādābi'l- 'Arabiyye*, 11.

⁴⁹ Nallino, *Tārīhu'l- 'Ādābi'l- 'Arabiyye*, 12-13.

⁵⁰ Çünkü Nallino bu açıklamalarından, Kahire Üniversitesi'nde öğrencilere yapmış olduğu konuşmaları kast etmektedir.

⁵¹ Nallino, *Tārīhu'l- 'Ādābi'l- 'Arabiyye*, 14.

Nallino, bu son anlamlardan yola çıkarak, şiirsel seçmelere, İhvân-ı Şafâ'nın risaleleri gibi kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışmaların öne çıktığı anekdotlara ve bilgilendirici haberler içeren eserlere atıfta bulunarak "edebiyat" kelimesinin dördüncü asrın ortalarına doğru geniş bir alana yayıldığını vurgulamıştır. Dolayısıyla ona göre bazı elit kesimler; özellikle de sağgörülü olanlar, estetik boyutu olan mükemmel düzyazı ve şiirsel metinler içeren spor, yazı yazmak, okumak, meslek vs. gibi tüm eserlere "edebiyat" adını vermiş ve böylece edebiyat kelimesi, la letteratura denilen şeyle tutarlı hale gelmiştir.⁷³ İhvân-ı Şafâ'nın risalelerinden örnek veren⁷⁴ Nallino, daha sonra ünlü vezir Hasan b. Sehl'den (h. 166-235) edebiyatın yukarıdaki anlamlara geldiğini belirten bir pasaj aktarmaktadır. Hasan b. Sehl edebiyatın on şey olduğunu, bunlardan üçünün "şehricâniyye" (ud çalmak, satranç oynamak ve atlıların topa vurduğu ucu kavisli sopa oyunu), üçünün "enüşervâniyye" (tıp, geometri ve binicilik), diğer üçünün "arabiyye" (şiir, nesep ve eyyâmu'n-nâs) ve son olarak birinin ise (meclislerde kendi aralarında sohbet etmek) olduğunu söylemiştir.⁷⁵ Nallino, bu görüşü verdikten sonra şu açıklamalarda bulunmuştur: "Şurası açıktır ki, bu çağlarda edebiyat kavramıyla dini olmayan tüm sanatlar, çeşitli oyunlar ve fiziki sporlar kast edilmiştir."⁷⁶

Nallino, Arapların diğer milletlerle karışması sonucu sosyal yapılarında ve yönelimlerinde meydana gelen büyük dalgalanmalar sonucu edebiyatın eski anlamlarından modern anlamlara bir kayma süreci geçirdiğini ifade etmiştir.⁷⁷ Nallino, bunları belirttikten sonra İbn Kuteybe ed-Dîneverî ve Ebu'l-Feth İbnu Keşâcîm'in (?-962) bu doğrultuda eserler kaleme aldıklarını söylemiştir. Zira İbn Kuteybe, her yazarın vazgeçemediği, dil bilgilerinin toplandığı *Edebu'l-Kâtib* adlı eseri yazmış; Ebu'l-Feth İbnu Keşâcîm ise, insanı dingin hale getirme noktasında, rivayeti ve ezberlenmesi kolay olan espriler, anekdotlardan oluşan bir derleme niteliğindeki *Edebu'n-Nedîm* adlı eseri kaleme almıştır.⁷⁸

Yine Nallino, dördüncü yüzyıla doğru Bağdat'taki kimi farklı sınıflardaki insanlar arasında edebiyattan kastedilen şeyin ise, "kibarlık" ve "zariflik" olduğunu söylemiştir. Ayrıca hayatının her alanında nazik olmak, konuşmada tatlılığın bulunması, sonra şiir ve nükteler ezberlemek, her ilimden bir şeyler alıp sohbeti güzelleştirmek; yani tabir yerindeyse "kafa dağıtmak" olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla bu genel yenilikçi anlamdan, bazı teorisyenlerin belirli bir durum tipine yönelik eğilimlerinin belirlenmesine uygun olarak iki özel anlam çıkmıştır. Aklın hoşuna gidene meyletmek, onu her şeye tercih etmek ve bıkkınlığı gidermek için, toplantılara, meclislere katılmak, atasözleri ve fıkralar anlatmak, anekdotlar rivayet etmek edebiyat kavramıyla eşdeğer kabul edilmiştir.⁷⁹ Nallino, yukarıdaki açıklamaları yaptıktan sonra, 'Abdullâh b. Mu'tez'e ait bir şiir nakletmiştir. Şiirde bu gerçek şöyle dile getirilmiştir:⁸⁰

هو سحرٌ وما سواه كلامٌ
ألفاتٌ على سطورٍ قيامٌ

بَيْنَ أَقْداحِهِمْ حَدِيثٌ قَصِيرٌ
وَكأَنَّ السَّقاةَ بَيْنَ السُّنْدامِى

⁷³ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 22.

⁷⁴ İlimler üç türdür: spor faaliyetleri, şariat ve felsefe. Spor ise, kitabet, okumak, dil, nahiv, hesap ilmi, muamelat, aruz konularını içeren edebiyat ilmidir. Bkz. İhvânü's-Şafâ, *Resâilu İhvâni's-Şafâ ve Hillâni'l-Vefâ*, (Tahrân: Mektebetu'l-İ'lâmî'l-İslâmî, 2000), 1/266.

⁷⁵ Ebü İshâk İbrâhîm b. 'Ali el-Huşrî, *Zehru'l-Ādâb ve Semeru'l-Elbâb*, (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1984), 1/196; Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 23.

⁷⁶ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 23.

⁷⁷ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 37.

⁷⁸ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 23.

⁷⁹ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 26-27.

⁸⁰ Nallino, *Tārīhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 28.

*Kadehleri arasında konuşulan kısa kelimeler bir sihirdir; bunun dışındakiler ise sadece bir sözdür! Nedimeler arasında sanki içki sunucuları, satır aralarında duran harfler gibidirler.*⁸¹

Nallino, ilerleyen zamanlarda (ki bu dönem beşinci asra kadarki dönemdir) edebiyat kavramının anlamsal boyutunu tekrar gündeme getirmiş ve Arap dilcilerinden bir kısmının edebiyat kavramını sınırlayarak ona, "fasih Arap diliyle yazılmış kadim şiirler mecmuası", "belagatlı risaleler" gibi anlamlar yüklediklerini izah ederken bir kısmının ise edebiyata, "sentaks ve morfoloji, me'ânî ve beyân ilimleri" gibi anlamlar verdiklerini nakletmiştir.⁸² Ancak Nallino, buna itiraz ederek şöyle bir sonuca varmıştır: Bana göre bu özel anlamın, büyük bir olasılıkla beşinci yüzyılın sonuna kadar edebiyata verilmediğidir. Çünkü altıncı yüzyıldan önce bu anlama matuf hiçbir şey bulamadım."⁸³

Zaten Nallino, konuşmasının ilerleyen bölümlerinde bazı gurupların edebiyata, "sentaks ve morfoloji ilimleri" anlamı yüklemelerini hatalı sayıp söz konusu anlamın (dile dair gramer malzemelerinin derleme süreci önceki asırlarda yürütülmüş olsa da) altıncı yüzyılda verildiğini belirtmiştir.⁸⁴ Tüm bunlar Abbâsiler döneminde *edeb* teriminin birçok farklı anlamlara geldiğini göstermektedir.

4. 3. Modern Dönemde Edebiyat Kavramı

Nallino, Doğu ülkeleri ile batı toplumları arasındaki ilişkilerin artmasına, ilmî ve edebî bağlantıların güçlenmesine dikkat çekmiştir. Ayrıca sanatın her alanına ilişkin Fransızca ve İngilizce eserlerin Arapçaya aktarılmasıyla birlikte mütercimlerin, modernleşme yoluna giderek edebiyat kavramı yerine Frank terimi olan "litteratüre" ıstılahını kullanmaya başladıklarını söylemiştir. Bu durumun, birçok bakımdan önceki Arap geleneğinden bir sapma olduğunu ifade eden Nallino, batılılar ve onları doğuda taklit eden araştırmacıların *edeb* terimini, "her dilde yazılmış eserler" için kullandıklarını, ancak selefin, yabancı kitaplara ve ilimlere delalet ettiği gerekçesiyle bu duruma karşı çıktığını ifade etmiştir. Nallino, bunun sebebini ise şöyle açıklamıştır:

"Bu sınırlamanın nedeni selefin, -bilindiği üzere- yabancı dillerde yazılmış edebiyat araştırmalarını her zaman ihmal etmiş olmalarıdır. Onların Yunancada, Roma dilinde (latince), İbranicede, Hintçede ve Kıpti dilinde kitap telif ettiklerine dair hiçbir şey bulamadık. Onlardan, Ebû Hıyyân'ın *Kitābu'l-İdrāk Li Lisāni'l-Etrāk* ile ez-Zemaḥşerî'nin Türkçe-Farsça Sözlük çalışmaları dışında Türk ve Fars dillerinde yazılan eserlere önem verenlerin sayısı ise, bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır."⁸⁵

Ancak Nallino bu tenkitle de yetinmemiştir. Arapların kendi dillerine, Yunanca ve Hintçe yazılmış pozitif bilimler dışında edebiyata dair her hangi bir şey çevirmediğini ifade etmiş ve onları ağır bir dille eleştirmiştir:

"Yunan, Hint ve Fars dilinden matematik, felsefe, tıp ve kimya ilimlerine dair çok sayıda kitap Arapçaya aktarıldı. Ancak, Aristoteles'in (m.ö. 384/322), eserlerinde Yunan şairlerine; onların belagat ve fesahatlerine, yüksek mertebeye sahip oluşlarına dair övgüde bulunmuş olduğunu bilmelerine rağmen onlar, Yunan veya Romalı edebiyatçılara ilişkin ne bir tarih ne bir hutbe ne bir şiir ne de estetik romanlarına ait hiçbir eser tercüme etmemişlerdir. Ayrıca Eflâtun'un (m.ö 427/347), Yunan şairlerinin değerli sanatlarına yönelik övgü içeren kitaplarından istifade etmelerine karşın onlar, çocuk terbiyesi ve hadiseler noktasında edebiyat

---

⁸¹ Şiir için bk. Ebû Mansûr eş-Se'âlibî, *Yetîmetu'd-Dehr Fi Meḥāsini Ehli'l-`Aşr*, Tah. Müfid Muhammed, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-`İlmiyye, 1983), 4/155;

⁸² Nallino, *Tārîḫu'l-`Ādābi'l-`Arabiyye*, 28.

⁸³ Nallino, *Tārîḫu'l-`Ādābi'l-`Arabiyye*, 36.

⁸⁴ Nallino, *Tārîḫu'l-`Ādābi'l-`Arabiyye*, 28.

⁸⁵ Nallino, *Tārîḫu'l-`Ādābi'l-`Arabiyye*, 39.

türlerine dair hiçbir eser tercüme etmemişlerdir. Dolayısıyla onlar söz konusu bu edebiyatı öğrenmeyi istememişlerdir. Sonuçta bu konuda cehaletin zirvesine ulaşmışlardır!"⁸⁶

Yine Nallino Arapların, Hint ve Farslardan bazı hikâye ve emsaller Arapçaya aktardıklarını, buna mukabil onların ünlü marş niteliğindeki kasidelerinden bir harf bile tercüme etmediklerini ifade etmiştir. Nallino Arapları, *estetik yabancı yazınsal sanatlar*'a ilgisiz kaldıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. Dolayısıyla Nallino, bu grubun *edeb* kavramına sadece *Arapça ilimler* anlamını yüklediklerinden yakınmaktadır.⁸⁷

Nallino, daha sonra doğudaki çağdaşlarının, *edeb* kelimesine iki anlam vererek Frankları taklit ettiklerini ifade etmiştir. Bunun, genel ve özel anlamları olduğunu ifade eden Nallino, genel anlamın, "herhangi bir dilde tasnif edilmiş her şey" olduğunu vurgulamıştır. Böylece ona göre edebiyatın, toplumların önemli figürleri olan bilgin ve yazarların kitap ve defterlerinde kayıt altına aldıkları fikirlerinden elde edilen sonuçlar olduğunu söylemiştir. Edebiyatın özel anlamına gelince, Nallino bunun, zarif bir kompozisyon tarzında, güzel bir biçimde şekillendirilmiş ve formüle edilmiş nesir ve şiir olduğunu bir ifade etmiştir. Yani edebiyatın, şiir, masal, roman, hikâye, atasözleri, konferanslar, makâmât, münazaralar ve vaaz türlerini kapsayan yazılı sanatlar toplamı olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Nallino, edebiyatın anlamsal yönüne ilişkin yukarıda söylenen bilgilerin doğru olması halinde, Arap edebiyatına yönelik çalışmalarıyla şöhret kazanmış Mardin doğumlu Cizvit Luvîs Şeyho'nun (1859-1927) yanılmamış olduğunu vurgulamıştır. Nallino, Şeyho'nun şu sözlerini aktarmıştır:⁸⁹

"Toplumlar, edebiyatlarıyla yaşarlar çünkü edebiyat, insanı maddî yaşamın üstüne çıkarır, onu asil derecelere yükseltir ve onu her mahlûkun güzelliğini ödünç aldığı ruhlara dünyasına ve güzelliğe yaklaştırır. Buna göre akıllı bir insan, bir kavmin ulaştığı medeniyetin derecesini bilmek istiyorsa, o millet arasında edebiyatın nasıl yayıldığını araştırır. Bu nedenle tarihçilerin tarihlerinde, olayların tarihi yerine edebiyat tarihini sunduklarını görürsün. Onlar, edebiyatı her ulustaki bilim ve bilgiye ait olanı ispatlayan, edebiyatın ortaya çıkışı, gelişmesi, ilerleme sebepleri, insanları ıslah etmesi, ahlaklarını düzeltmesi, onları arkeolojik projelere ve tehlikeli çalışmalara itmesi hakkında bilgi veren müstakil bir tarih olarak seçmiş olabilirler."⁹⁰

Sonuç

Bu çalışmada genel bir çerçeve oluşturularak dinamik bir yapıya sahip ve mana cihetiyle tamamen değişime açık *edeb* terimi, tanımsal olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Fakat Nallino'da edebiyatın tanımının tam olarak ve kâfi derecede yapılamayacağı kanaati oluşmuştur. Nallino, Arap dilini bozulmaya elverişli, yenilenmeye ve gelişime kabil canlı varlıklara benzetmiştir. Arapça kelimeler arasında en çok değişime uğrayan kelimenin ise *edeb* kavramı olduğu kanaatini taşımıştır. Bu anlam kaymasını, toplumların siyasî ve sosyal şartlarının değişmesiyle, sanat ve bilimdeki ilerlemeleri veya gerilemeleriyle ilişkilendirmiştir. İtalyan oryantalizmin, kurumsal nitelik taşıyan diğer oryantalizm ekolleri gibi Arap dili, edebiyatı ve kültürüne dair çalışmalar yaparak önemli akımlar arasında olduğu anlaşılmıştır. Bu kurumlar, hem siyasî hem dinî hem de ilmî çalışmalarla ilgili alana katkı sağlamış ve Carlo Alfonso Nallino gibi önemli temsilciler yetiştirmiştir. Özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir yere sahip Nallino, İtalya ve Mısır'da, resmî ve gayri resmî olmak üzere farklı pozisyonlarda görevler üstlenmiş ve bunun neticesinde akademik çevrenin takdirini toplamıştır. Nallino, "Tārîhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye" adlı eserinde edebiyat kavramını şiir ve nesir örnekleri ışığında incelemiş ve bu kavramının kendi dönemine kadar anlamsal değişimlere uğradığını ifade etmiştir. Nallino, bazı Arapları, yabancı eserlerden istifade etmedikleri gerekçesiyle eleştirmiştir. Yine *edeb* kavramına yeterince ehemmiyet vermediklerini; en azından birçoğunun

⁸⁶ Nallino, *Tārîhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 39.

⁸⁷ Nallino, *Tārîhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 40-41.

⁸⁸ Nallino, *Tārîhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 41.

⁸⁹ Nallino, *Tārîhu'l-Ādābi'l-'Arabiyye*, 41-42.

⁹⁰ Luvîs Şeyho, *el-Ādābu'l-'Arabiyye Fi'l-Ķarni't-Tāsi'a 'Aşera*, 1/3.

üzerinde ittifak ettikleri kapsayıcı bir tanım yapamadıklarını aktaran Nallino, bu konuya da eleştirel bir yaklaşımla bakmıştır.

Elde edilen bulgulara göre edebiyat kavramı, İslâm öncesi toplumlarda ve İslâm'ın ilk yüzyılında *sünnet*, yani "*atalar yolunun takip edildiği güzel davranış tarzı*" olarak tespit edilmiştir. Uzun bir dönemi kapsayan ve modern döneme kadar olan süreçte ise edebiyat terimine, edebiyatçılar ve dilciler tarafından bazen "dini karakterden yoksun" pek çok farklı anlamlar yüklendiği gözlemlenmiştir. Bu anlamlar şu şekildedir: "zarafet", "eğlence ve ruhun dinginliği", "onurlu sosyal oyunlar", "İslâmî ilimler", "sentaks ile morfoloji", "klasik şiir koleksiyonları", "belagat ve fesahat ilmi". Modern dönemde ise edebiyat kavramı, "herhangi bir dilde tasnif edilmiş her şey" olarak belirtilmiştir. Yani bu dönemde edebiyatın, "şiir", "masal", "roman", "hikâye" gibi yeni edebiyat türlerinin yanı sıra "atasözleri", "konferanslar", "makâmât", "münazaralar" ve "vaaz" türlerini kapsayan yazılı-sözlü sanatlar toplamı olduğu saptanmıştır.

Kaynakça

- ‘Aķıķı, Necıb. *el-Musteşriķūn*. Mışır: Dāru'l-Me‘ārif, 1964.
- ‘Ali Muħammed, İsmā‘ıl. *el-İstişrāķu Beyne'l-heķıķati ve't-Tedlil*. 6. baskı, Kāhira: Dāru'l-Kelime, 2012.
- ‘Ammārı, Muştafā Ferac. "el-Musteşriķūne'l-İtāliyyūn ve'l-Meħtūtāt." *Mecelletu'l-Cāmi‘ati'l-Esmeriyye* 32:2 (2019): 265-297.
- Baġdādı, ‘Abduļķādir b. ‘Umer. *Ĥizānetu'l-Edeb ve Lubbu Lubāb'l-‘Arab*. thk. ‘Abduselām Hārūn. 13 c. Kāhira: Mektebetu'l-Ĥancı, 1997.
- Bedevı, ‘Abdurrahmān. *Mevsū‘atu'l-Musteşriķın*. 3. baskı, Beyrūt: Dāru'l-‘İlmi Li'l-Melāyın, 1993.
- Buħterı, el-Velid b. Ubeyd Ebū ‘Ubāde. *el-Ĥamase*. thk. Kemal Mustafa. 1. baskı. Mışır: el-Maba‘atu'r-Rahmāniyye, 1929.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Curcānı, ‘Ali b. Muħammed es-Seyyid eş-Şerif. *Kitābu't-Te‘rifāt*, thk. İbrāhım el-Ebyārı. Beyrūt: Dāru'r-Reyyān Li't-Turās, H. 1403.
- ġayf, Şevķı. *el-Edebu'l-‘Arabiyyu'l-Mu‘āşır Fı Mışır*. 10. baskı. Mışır: Dāru'l-Me‘ārif, 1992.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-1: Cahiliye Dönemi*. 3. Baskı. Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 2014.
- Devvāra, Fuād. *Aşeratu Udebā’ Yeteħdedeşūn*. 1. baskı. Mışır: Meţābi‘l-Hey’eti'l-Mışriyyeti'l-‘Amme Li'l-Kuttāb, 1996.
- Erkan, Arif. *el-Beyān*. 2 c. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Eşfehānı, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin. *Kitābu'l-Eġānı*. thk. İhsān ‘Abbās. 24 c. Beyrūt: Dāru Şādır, 2008.
- Fāħūrı, Ĥannā. *el-Cāmi‘ Fı Tārıķi'l-Edebi'l-‘Arabı*. 1. baskı. Beyrūt: Dāru'l-Cıl, 1986.
- Ferāhıdı, el-Ĥalıl b. ‘Aħmed. *Kitābu'l-‘Ayn*. tah. ‘Abduļħamıd el-Hidāvı, 1. baskı. 4 c. Beyrūt: Dāru'l-‘İlmiyye, 2003.
- ġurbāl, Muħammed Şefıķ. *el-Mevsū‘atu'l-‘Arabiyyetu'l-Muyessere*. Kāhira: Dāru'ş-Şe‘b, 1965.
- Ĥatıb, Raşā’ ‘Abduļlāh. "el-Edebu'l-Endelusı Fı'd-Dirāsāti'l-İstişrāķiyyeti'l-Bırıřāniyye." Doktora Tezi, el-Cāmi‘atu'l-Urduniyye, 2009.
- Ĥuşrı, Ebū İşħāķ İbrāhım b. ‘Ali. *Zehru'l-‘Adāb ve Şemeru'l-Elbāb*. 4 c. Beyrūt: Dāru'l-Cıl, 1984.
- Hüseyin, Tāhā. *Fi'l-Edebi'l-Cāhilı*, Kāhira: Müessesetu Hidāvı, 2012.
- İbn Ĥaldūn, Velıyyuddın ‘Abdurrahmān. *Muķaddime*, 1. baskı. thk. ‘Abduļlāh Muħammed ed-Dervış, 2 c. Dimeşķ: Dāru'l-Belĥı, 2004.
- İbn Menzūr, Ebu'l-Faġl Cemāluddın Muħammed b. Mükerrrem. *Lisānu'l-‘Arab*. 3. baskı. 18 c. Beyrūt: Dāru İhyāi't-Turāşı'l-‘Arabı, 1999.
- İbn Mes‘ūd, Aħmed b. ‘Ali. *Muķayyedu'ş-Şarf*. İstanbul: Salih Bilici Kitabevi, ts.
- İbnu ‘Akıl, Behāuddın. *Şerħu İbni ‘Akıl*, thk. Muħammed Muħyiddın ‘Abduļħamıd, 1. baskı. 2 c. Beyrūt: Dāru't-Talāı’, 2017.
- İsmailovic, Aħmed. *Felsefetu'l-İstişrāķ: Eşeruhā Fı'l-Edebi'l-‘Arabiyyi'l-Mu‘āşır*. Kāhira: Dāru'l-Fikri'l-‘Arabı, 1998.
- Manşūr, İbrāhım Muħammed. "Menāhicu't-Te‘riħ Li'l-Edebi'l-‘Arabı Fı'l-‘Aşrı'l-Ĥadış." *Mecelletu Kullıyyeti'l-‘Adāb* 14:1 (2001): 465-492.
- Meryānı, ‘Abbās Kāsım ‘Atiyye. *el-İstişrāķu'l-İtālı Fı's-Sıreti'n-Nebeviyyi'ş-Şerıfe*. ‘Irāk: Dāru'r-Resūli'l-‘Azam, 2022.
- Muķrı, Aħmed b. Muħammed. *el-Mışbāħu'l-Munır*. thk. ‘Abduļ‘azım eş-Şenāvı. 2. baskı. Kāhira: Dāru'l-Me‘ārif, 1977.
- Muştafā, İbrāhım, Aħmed Ĥesen ez-Zeyyat, Ĥāmid ‘Abduļķādir, Muħammed ‘Ali en-Neccār. *el-Mu‘cemu'l-Vesıt*. 4. baskı. Mışır: Mektebetu'ş-Şurūķı'd-Devliyye, 2003.

- Nallino, Carlo Alfonzo. *Tārīḥu'l-Ādābi'l-'Arabiyye Mine'l-Cāhiliyyeti Ḥettā 'Aşri Benī Umeyye*. nşr. Maria Nallino. 1. baskı. Mışır: Dāru'l-Me'ārif, 1954.
- Nemle, 'Alī b. İbrāhīm. *el-İstişrāk Fi'l-Edebiyyāti'l-'Arabiyye*. 1. baskı. Riyād: Merkezu'l-Melik Fayşal Li'l-Buḥūşi ve'd-Dirāsāti'l-İslāmiyye, 1993.
- Rāfi'ī, Muştafā Şādık. *Tārīḥu Ādābi'l-'Arab*. 1. baskı. 3 c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000.
- Rāzī, Ebū Bekr Muḥammed b. Şemsuddīn. 1. baskı. *Muḥtāru's-Şeḥāh*. Dimeşq: Dāru'l-Feyḥā, 2010.
- Şafā, İḥvānu's-. *Resāilu İḥvāni's-Şafā ve Ḥillāni'l-Vefā*. 4 c. Ṭahrān: Mektebetu'l-İ'lāmi'l-İslāmī, 2000.
- Şe'alibī, Ebū Mansūr. *Yetīmetu'd-Dehr Fi Meḥāsini Ehli'l-'Aşr*. Tah. Müfīd Muḥammed. 3 c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983.
- Serāib, Muḥammed 'Alī. *el-Ḳur'ānu'l-Kerīm Fi'd-Dirāsāti'l-İstişrākiyye*. 'Irāk: el-'Atabetu'l-Abbāsiyyetu'l-Muḳaddese, 2021.
- Serkīs, Yūsuf İlyān. *Mu'cemetu'l-Meṭbū'āti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*. Ḳāhira: Maṭba'atu Terkiş, 1928.
- Sibā'ī, Ḥassān Muştafa. *el-İstişrāku ve'l-Musteşriḳūn Mā Lehum ve Mā 'Aleyhim*. Ürdün: Dāru'l-Verrāk, ts.
- Suyūṭī, Celāluddīn 'Abdurrahmān b. Ebī Bekr b. Muḥammed. *Cāmi'u'l-Eḥādīş*. 21 c. Beyrut: Dāru'l-Fikr, h. 1414, 1/60, no.781.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Carlo Alfonso Nallino", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şentemrī, Ebu'l-Ḥaccāc Yusuḫ b. 'İsā. *Şerḫu Ḥamāseti Ebī Temmām*. thk. 'Alī Ḥammūdān, 1. baskı. 2 c. Beyrūt: Dāru'l-Fikri'l-Mu'āsır, 1992.
- Şeyḫo, Luvīs. *el-Ādābu'l-'Arabiyye Fi'l-Ḳarni't-Tāsi'a 'Aşera*. 2 c. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1908.
- Zemānī, Muḥammed Ḥesen. *el-İstişrāku ve'd-Dirāsātu'l-İslāmiyye Lede'l-Ġarbiyyīn*. çev. Muḥammed Nūruddīn 'Abdulmun'im. 1. baskı, Ḳāhira: el-Merkezu'l-Ḳavmī Li't-Terceme, 2010.
- Zevzenī, Ḥüseyn b. Aḫmed. *Şerḫu'l-Mu'alleḳāti's-Seb'*. Beyrūt: Dāru Şādır, ts.
- Ziriklī, Ḥayruddīn. *el-'Alām: Ḳāmūsu Terācim*. 15. baskı, 8 c. Beyrūt: Dāru'l-'İlm Li'l-Melāyīn, 2002.